

ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง

Potential of Local Handicraft Community Enterprise in Angthong Province

กานดา เต๊ะชั้นหมาก

สาขาการพัฒนาชุมชนและสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

E-mail: tkdady@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ดำเนินการวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงสำรวจเป็นหลัก และเสริมด้วยการประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประธานและกรรมการบริหารวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นอัตลักษณ์สำคัญของจังหวัดอ่างทอง 4 แห่ง รวม 69 คน การวิจัยเชิงสำรวจ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามที่ได้รับการพัฒนาจนมีคุณภาพสูง การประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร ข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์โดยใช้สถิติบรรยาย (ฐานนิยม ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน) ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพวิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหา แบบสร้างข้อสรุปตามกรอบการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองในภาพรวมอยู่ในระดับมาก และอยู่ในระดับมากทุกด้าน ทั้ง 1) ความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำ 2) การมีส่วนร่วมของสมาชิก 3) ความสามารถในการผลิต 4) ความสามารถด้านการตลาด 5) ความสามารถด้านการเงิน และ 6) ความสามารถในการสร้างเอกลักษณ์

คำสำคัญ: วิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน, ศักยภาพ

Abstract

The research objective was to study potential of local handicraft community enterprise in Angthong province. Conducted research using survey research, and supplemented by the application of qualitative research. The sample consisted of 69 presidents and members of the management board of 4 local handicraft community enterprises in Angthong province. Data were collected by questionnaires for survey research, and field studies, in-depth interview, non-participatory observation, and documentary study, for applied qualitative research. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics (mode, mean, and standard deviation). Qualitative data were analyzed by content analysis. Constructed by the research framework. The main findings were ; potential of local handicraft community enterprise in Angthong province was at a high level, and were at a high level in 1) ability for administration of leadership 2) participation of members 3) productivity abilities, 4) marketing abilities, 5) financial abilities, and 6) abilities to create unique.

Keywords: local handicraft community enterprise, potential

วันที่รับบทความ : 02 ตุลาคม 2561

วันที่แก้ไขบทความ : 18 พฤศจิกายน 2561

วันที่ตอบรับตีพิมพ์บทความ : 08 มกราคม 2562

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย

รัฐบาลได้กำหนดนโยบายให้มีการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของผู้ประกอบการให้สามารถสร้างคุณค่าและความยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) ซึ่งมีความสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศทั้งในด้านการสร้างงานและสร้างรายได้ ในปี 2558 มีมูลค่า 5,559,534 ล้านบาท (ร้อยละ 41.1 ของ GDP รวม) [1] ซึ่งวิสาหกิจชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องหรือดำเนินการในลักษณะต่างๆ ดังนี้ 1) การแปรรูปหรือการเพิ่มมูลค่าจากผลผลิตของชุมชน 2) การผลิตสินค้าและบริการจากทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชน เช่น หัตถกรรมพื้นบ้าน แหล่งท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น 3) การผลิตสินค้าเพื่อใช้ในชุมชน และ 4) การพัฒนาระบบตลาด การบริการสวัสดิการสังคม เช่น ร้านค้าชุมชน สินค้าสุขภาพชุมชน เป็นต้น ซึ่งการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนจะใช้หลักการคิดเอง ตัดสินใจเอง และลงทุนด้วยตนเอง ฝ่ายราชการเป็นเพียงผู้ประสานและให้การสนับสนุน ส่งเสริมและแนะนำตลอดจนให้ความรู้แก่ชุมชน การดำเนินงานในเบื้องต้นนั้นชุมชนจะต้องกำหนดทิศทางของชุมชน ตลอดจนรูปแบบและวิธีการดำเนินการ แต่การดำเนินวิสาหกิจชุมชนที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากการขาดทักษะในการบริหารจัดการ ขาดการเป็นผู้นำและการมีส่วนร่วมในเชิงธุรกิจ

จังหวัดอ่างทองเป็นจังหวัดในภาคกลางที่อยู่ติดกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศมากกว่า 400 ปี เนื่องจากเป็นที่ลุ่มและอยู่ซ้ำ อำนาจอันเป็นเสมือนชุมชนทรัพย์ที่มีค่า [2] เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านทำมาหากินด้วยความสุขสมบูรณ์จนถึงปัจจุบัน จนสามารถสร้างสรรค์ สิ่งสม และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เช่น งานปั้นตุ๊กตาชาววัง (บ้านบางเสด็จ อำเภอบ้านแพรก) การทำกลอง (บ้านเอกราช อำเภอบ้านแพรก) การผลิตเครื่องจักสานจากไม้ไผ่และหวาย (บ้านบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง) หมูบ้านเรือนไทย (บ้านไผ่ดำพัฒนา อำเภวิเศษชัยชาญ) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวัดที่มีประวัติเป็นมาความเป็นมายาวนาน สวยงามและมีจุดเด่นที่น่าสนใจกว่า 200 วัด สภาพเศรษฐกิจของจังหวัดอ่างทองอยู่ในฐานะที่สามารถ

เลี้ยงตนเองได้เป็นอย่างดีในแง่ของอาหาร แรงงาน และการคมนาคมขนส่ง “ข้าว” เป็นผลผลิตที่สำคัญของจังหวัดฯ อย่างไรก็ตามการที่โครงสร้างด้านเศรษฐกิจของจังหวัดผูกพันอยู่กับการเกษตรเป็นหลัก ทำให้จังหวัดอ่างทองมีอัตราการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจไม่สูงนัก ซึ่งผลให้ภาพรวมของการขยายตัวด้านเศรษฐกิจอยู่ในระดับที่ไม่สูงเช่นกัน

จากยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดอ่างทอง ได้กำหนดพันธกิจไว้ตามประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 6 คือ การพัฒนาและส่งเสริมการผลิต มีเป้าประสงค์เพื่อ พัฒนาขีดความสามารถเพื่อการแข่งขัน และสร้างงานสร้างอาชีพเพิ่มรายได้ [3] ซึ่งจากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่า การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนของจังหวัดอ่างทอง ยังประสบปัญหาดังนี้ 1) การบริหารจัดการองค์กร ได้แก่ ขาดการมีส่วนร่วมของสมาชิกไม่มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ 2) ไม่มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ 3) การจัดทำบัญชีไม่เป็นระบบและไม่เป็นปัจจุบัน 4) ขาดการวางแผนการดำเนินงาน และ 5) ขาดความรู้และเทคโนโลยีในการผลิต แต่หากได้รับการพัฒนาในเรื่องการบริหารจัดการองค์กร การดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการประสานงานความร่วมมือด้านการตลาดกับภาครัฐ ภาคเอกชนและมีการประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึงก็จะสามารถดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนของจังหวัดอ่างทองให้เข้มแข็ง มีผลการดำเนินงานที่ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืนต่อไป [4]

ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญและจำเป็นต้องศึกษาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง เพื่อเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวอ่างทองให้มีความยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง

3. การทบทวนวรรณกรรม

เพื่อความสมบูรณ์และคุณค่าของงานวิจัยจึงได้ทบทวนวรรณกรรมดังนี้ เบญจวรรณ นาราสาจ [5] ได้กล่าวไว้ว่า ปัจจัยพื้นฐานที่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรประสบความสำเร็จ และมีความสามารถในการแข่งขัน มีอยู่ 6 ด้าน คือ 1) ความสามารถในการบริหาร

จัดการของผู้นำ 2) การมีส่วนร่วมของสมาชิก 3) ความสามารถในการผลิต 4) ความสามารถในการตลาด 5) ความสามารถด้านการเงิน และ 6) ความสามารถในการสร้างความเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งแต่ละด้านมีรายละเอียด ดังนี้

1. ความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำทองใบ สุดซารี [6] ได้อธิบายว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาองค์การบรรลุผลสำเร็จได้นั้น ผู้บริหารที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารเพียงด้านเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะเข้าสู่การแข่งขันในเวทีของโลก ธุรกิจและเวทีโลกในยุคโลกาภิวัตน์ จำเป็นที่จะต้องแสวงหาความรู้ เพิ่มทักษะมีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาองค์การ เพื่อประโยชน์ของการประยุกต์ใช้ในอนาคต

2. การมีส่วนร่วมของสมาชิก เป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาโดยเฉพาะการพัฒนาแนวใหม่ที่มีประชาชนเป็นเป้าหมายของการพัฒนาและเป็นผู้ที่ต้องได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนากิจกรรมที่จะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกลุ่มของสมาชิก [7]

3. ความสามารถในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการคิดค้นพัฒนาระบบและกระบวนการผลิตที่มีประสิทธิภาพได้ตลอดเวลา โดยเป็นการนำเอาความรู้ เครื่องมือ และกิจกรรมที่ใช้เปลี่ยนแปลงปัจจัยองค์การให้เป็นผลผลิต โดยรวมถึงทักษะของพนักงานและระเบียบวิธีปฏิบัติงานเข้าไว้ด้วย ภายใต้การตัดสินใจของผู้นำ [8] แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนด้านการผลิต ได้แก่ 1) การออกแบบผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน 2) การคาดการณ์ ความต้องการของผลิตภัณฑ์ และวางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับตลาด 3) การออกแบบอุปกรณ์ และเครื่องจักรให้เหมาะสม 4) การออกแบบการทำงานเพื่อประหยัด และมีประสิทธิภาพ และ 5) การวางแผนควบคุมการปฏิบัติงานให้ได้คุณภาพสม่ำเสมอ [9]

4. ความสามารถด้านการตลาด นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง มีการกำหนดลูกค้าเป้าหมายได้ทำให้สามารถผลิตสินค้าได้ตรงกับความต้องการของตลาด มีการจัดระบบการจำหน่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงสามารถพยากรณ์ความต้องการของตลาดในอนาคตได้ [10] การวางแผนการตลาด มีดังนี้ 1) ผลิตภัณฑ์มีคุณภาพสม่ำเสมอ สอดคล้องกับความต้องการของตลาด 2) ราคาต้องสะท้อนถึงต้นทุนจริง 3) การจัดจำหน่าย พิจารณาถึง

ช่องทางการจำหน่ายที่มีคุณภาพ และ 4) การส่งเสริมการขาย เช่น การลดราคา การแจกโปสเตอร์ เป็นต้น [9]

5. ความสามารถด้านการเงิน หมายถึงความสามารถในการจัดหาเงินทุนเพื่อใช้ในการดำเนินกิจการให้มีความสามารถในการสร้างผลกำไร ตัดสินใจในการลงทุน และสามารถสร้างผลตอบแทนให้กับสมาชิกได้สูง การดำเนินงานด้านการเงิน มีดังนี้ 1) การจัดหาแหล่งเงินทุน 2) การบริหารจัดการเงินทุนหมุนเวียนต้องเพียงพอต่อการผลิต และค่าใช้จ่ายในแต่ละงวด 3) การบริหารจัดการการเงินสด [11]

6. ความสามารถในการสร้างเอกลักษณ์ หมายถึงการสร้างความโดดเด่นที่แตกต่างไปจากคู่แข่งที่ผู้ผลิตรายย่อยจำเป็นต้องมีวิธีการปรับปรุงตลาดเพื่อต่อสู้กับการแข่งขันให้ประสบความสำเร็จได้ โดยการรวมกลุ่มกับผู้ผลิตรายย่อยด้วยการเพิ่มความสัมพันธ์กับตลาด มีการร่วมมือกันและควรมีเอกลักษณ์เฉพาะประจำกลุ่มที่เป็นจุดเด่นของท้องถิ่น [12]

4. วิธีดำเนินการวิจัย

4.1 ระเบียบวิธีการวิจัย

ใช้การวิจัยเชิงสำรวจเป็นหลัก และเสริมด้วยการประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร

4.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ได้แก่ ตัวแทนที่ดีที่สุดของ ประธาน และ กรรมการบริหารวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นอัตลักษณ์สำคัญของจังหวัดอ่างทอง ตามที่ปรากฏในคำขวัญจังหวัดอ่างทอง ที่มาจากสาระสำคัญของเมืองอ่างทองคือ "พระสมเด็จเกษไชโย หลวงพ่อโตองค์ใหญ่ วีรไทยใจกล้า ตุ๊กตาชาววัง โด่งดังจักสาน ถิ่นฐานทำกลอง เมืองสองพระนอน" โดยเลือกอย่างเจาะจง (purposive sampling) ที่เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้าน และเป็นวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ 1) วิสาหกิจชุมชนผลิตกลอง ตำบลเอกราช อำเภอบ้านแพรก 2) วิสาหกิจชุมชนผลิตตุ๊กตาชาววัง ตำบลบางเสด็จ อำเภอบ้านแพรก 3) วิสาหกิจชุมชนอาหารและขนมไทยนิรมิต อำเภอวิเศษชัยชาญ และ 4) วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ บ้านบางเจ้าฉ่า ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง รวม 69 คน

4.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

4.3.1 การวิจัยเชิงสำรวจ

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามที่ได้รับ การพัฒนาจนมีคุณภาพสูง กล่าวคือ 1) มีความเชื่อมั่น (IOC ตั้งแต่ 0.67-1.00) และ 2) มีความเที่ยงตรง (ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาตามวิธีการของคอนบาค = .724) โดยประกอบด้วยข้อคำถามศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ประกอบด้วย 6 ด้าน รวม 51 ข้อ

4.3.2 การประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ

ใช้เพื่อการเก็บข้อมูลเสริมเพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วนรอบคอบ และรอบด้านมากยิ่งขึ้น โดยการศึกษาภาคสนาม เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นประธานกรรมการวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นอัตลักษณ์สำคัญของจังหวัดอ่างทอง จำนวน 4 แห่ง โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วน

ร่วม และการศึกษาจากเอกสาร ตามกรอบการวิจัย เช่นเดียวกับการวิจัยเชิงสำรวจ

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์โดยใช้สถิติบรรยาย คือ ฐานนิยม ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพวิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหาแบบสร้างข้อสรุปตามกรอบการวิจัย

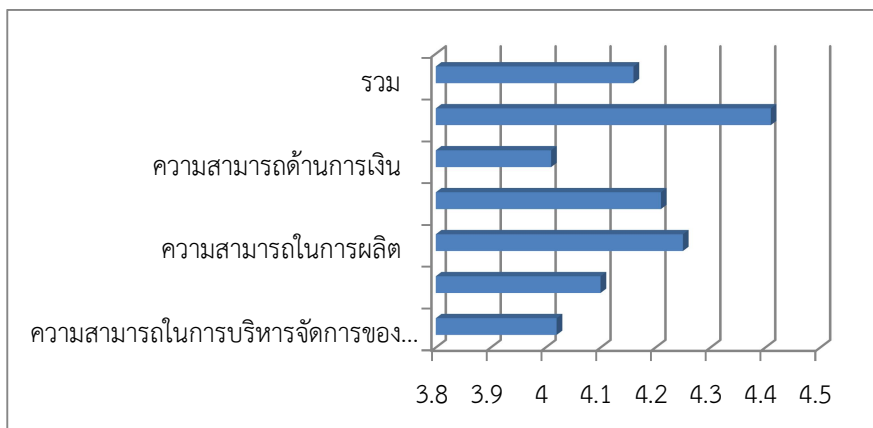
5. ผลการวิจัย

5.1 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง โดยรวม

วิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพโดยรวมในระดับมาก ($\bar{X} = 4.16$, S.D. = 0.385) และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอยู่ในระดับมากทุกด้าน (ค่าเฉลี่ยระหว่าง $\bar{X} = 4.01$, S.D. = 0.566 ถึง $\bar{X} = 4.41$, S.D. = 0.500) รายละเอียดดังปรากฏในตาราง 1

ตารางที่ 1 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง โดยรวม

ที่	รายการ	ฐานนิยม	ค่าเฉลี่ย	S.D.	ระดับ
1.	ความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำ	มาก	4.02	.500	มาก
2.	การมีส่วนร่วมของสมาชิก	มาก	4.10	.617	มาก
3.	ความสามารถในการผลิต	มากที่สุด	4.25	.497	มาก
4.	ความสามารถด้านการตลาด	มาก	4.21	.505	มาก
5.	ความสามารถด้านการเงิน	มาก	4.01	.566	มาก
6.	ความสามารถในการสร้างเอกลักษณ์	มากที่สุด	4.41	.500	มาก
	รวม	มาก	4.16	.385	มาก

รูปที่ 1 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง โดยรวม

5.2 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรม

พื้นที่บ้านในจังหวัดอ่างทอง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน

5.2.1 ด้านความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำ

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ มีความคิดริเริ่ม โดยการคิดรูปแบบใหม่ๆ ต่อยอดจากของเดิมให้มีความหลากหลาย และมีความแปลกใหม่ ตามความต้องการของตลาดและเพิ่มทางเลือกให้กับลูกค้า แต่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ มีการวางแผนการผลิตสินค้าให้ได้ตามเป้าหมาย และความต้องการ โดยการแบ่งหน้าที่การทำงานของสมาชิกตามความชำนาญ เน้นการดำเนินงานที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีการวิเคราะห์และแก้ปัญหา เพื่อควบคุมคุณภาพและต้นทุน มีการโน้มน้าวใจลูกค้าโดยการโฆษณาสินค้า และสื่อถึงความหมายและคุณค่าของสินค้า ไปร่วมงานแสดงสินค้ากับหน่วยงานราชการทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด ทำให้สินค้าเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย มีการประสานงานภายในและภายนอกกลุ่ม โดยเฉพาะกับหน่วยงานราชการและลูกค้า มีการกำกับติดตามและประเมินผล โดยการจัดทำแผนธุรกิจ สอบถามจากลูกค้า ประเมินจากยอดขายและสิ่งที่จะต้องพัฒนาต่อไป แล้วนำผลการประเมินมาปรับ/แก้ไข ทำให้ลูกค้าเกิดพึงพอใจและประทับใจ ลูกค้าเกิดความภักดีมากยิ่งขึ้น และมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการบริหารจัดการ

5.2.2 ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ สมาชิกทำงานเป็นกลุ่ม จึงมีการพูดคุยวางแผน แก้ปัญหาในขณะที่ทำงานโดยไม่จำเป็นต้องมีการประชุมอย่างเป็นทางการ สมาชิกมีหน้าที่รับผิดชอบในงานที่ถนัดและประสบการณ์ มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต โดยการแบ่งหน้าที่ตามความรับผิดชอบ ทำให้ผลิตสินค้าได้อย่างรวดเร็วเป็นระบบ มีสินค้าไว้จำหน่ายและส่งให้ลูกค้าได้ทันทีที่ต้องการ โดยส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในการขยายตลาด/ลูกค้า การรับผิดชอบต่อหน้าที่ มีความซื่อสัตย์และการทำงานเป็นหมู่คณะ และการส่งเสริมในกิจกรรมต่างๆ

5.2.3 ด้านความสามารถในการผลิต

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ การวางแผนด้านการผลิตอย่างเป็นระบบ การมีขั้นตอนในการผลิตที่เหมาะสม การออกแบบผลิตภัณฑ์และรูปแบบใหม่ๆ การมีทักษะความรู้ความสามารถในการผลิต การนำเทคโนโลยี/เครื่องจักรที่ทันสมัยมาใช้ในการผลิต ความสามารถในการสร้าง

ผลผลิตได้ตามต้องการ มีการจัดหาวัสดุ อุปกรณ์เครื่องมือ และวัตถุดิบที่เพียงพอและได้มาตรฐานและทันสมัย มีแรงงานมีทักษะและจำนวนเพียงพอ มีการศึกษาดูงานและนำมาปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้น มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษาความรู้/วิทยาการใหม่ๆ ในการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ หลายแห่งสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการรับรองคุณภาพและมาตรฐานจากหน่วยงานราชการ และได้รับรางวัลจากประกวดในระดับต่างๆ

5.2.4 ด้านความสามารถด้านการตลาด

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ มีแหล่งจำหน่ายที่แน่นอนหลายช่องทาง ได้แก่ ผู้ผลิตวางจำหน่ายแหล่งผลิตและเป็นหน้าร้านไปในตัว จำหน่ายผ่านชุมชน ส่งจำหน่ายตามร้านขายของที่ระลึกในจังหวัด และส่งจำหน่ายต่างประเทศ นำสินค้าไปร่วมงานของหน่วยงานทั้งภาคเอกชนและราชการ ทำให้สินค้าได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี บางแห่งมีตัวแทนรับจำหน่าย ทำให้สามารถจำหน่ายสินค้าอย่างสม่ำเสมอ มีการเพิ่มแหล่งจำหน่าย มียอดการสั่งซื้อของลูกค้าเก่าเพิ่มขึ้น โดยมีการนำเสนอสินค้าใหม่ๆ เสมอ มีการหาลูกค้าใหม่โดยการลงอินเทอร์เน็ตทำให้ได้ลูกค้าใหม่เพิ่มขึ้น ทำให้ยอดสั่งซื้อมากขึ้นและยอดขายมากขึ้น มีการสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันโดยการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ ออกสื่อ ออกงานโอท็อป การประชาสัมพันธ์และให้ข้อมูลข่าวสารด้วยสื่อและวิธีการต่างๆ มีบริการสั่งซื้อและส่งผลิตตามความต้องการของลูกค้า การใช้ระบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ และมีการส่งเสริมการตลาด

5.2.5 ด้านความสามารถด้านการเงิน

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ บางแห่งมีการสร้างความน่าเชื่อถือจากแหล่งเงินทุน ทำให้ได้รับเงินทุนหมุนเวียน มีระบบบัญชีที่เป็นปัจจุบันและตรวจสอบได้ง่าย มีการจัดทำรายงานการเงินแจ้งให้สมาชิกทราบ มีการแบ่งปันผลกำไรอย่างเป็นธรรม และมีการแบ่งปันผลกำไรเพื่อดูแลชุมชน/สังคม

5.2.6 ด้านความสามารถในการสร้างเอกลักษณ์

อยู่ในระดับมาก กล่าวคือ การผลิตสินค้ามีลักษณะแตกต่างจากคู่แข่งที่มีลักษณะมีความสวยงาม ประณีต โดยวิธีการทำสินค้าให้แตกต่าง โดยมีการนำภูมิปัญญา/ทรัพยากรจากธรรมชาติในท้องถิ่นมาใช้ในการผลิต การมีเรื่องราวที่สามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์

ผลิตด้วยความประณีต และคงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น บางแห่งมีชื่อตราสินค้าที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของกลุ่ม ชุมชน ท้องถิ่น จังหวัดอ่างทอง และบางแห่งมีบรรจุภัณฑ์ที่สื่อแสดงถึงความเป็นตัวแทนท้องถิ่น ทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่ตอบรับจากลูกค้าดีมาก

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 จากการวิจัยเชิงปริมาณ พบว่า ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านความสามารถในการบริหารจัดการของผู้นำอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลเชิงคุณภาพที่พบว่า มีความคิดริเริ่ม มีการวางแผนดำเนินงาน มีการวิเคราะห์และแก้ปัญหา มีการประสานงานภายในกลุ่มและภายนอกกลุ่ม มีการโน้มน้าวใจลูกค้า มีการกำกับ/ติดตามและประเมินผลแล้วนำผลมาปรับปรุงงาน และมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการบริหารจัดการ สอดคล้องกับพนิตสุภา ธรรมประมวล [13] ที่ศึกษาเรื่อง การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มช่างหล่อทองเหลืองและกลยุทธทางการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ทองเหลืองบ้านท่ากระยาง อำเภอมือง จังหวัดลพบุรี: ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า ผู้นำต้องมีความคิดริเริ่ม การวางแผนดำเนินงาน การวิเคราะห์แก้ปัญหา การโน้มน้าวใจลูกค้า การประสานงานภายนอกกลุ่ม และการนำผลการประเมิน/ข้อเสนอแนะมาปรับปรุงงาน

6.2 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกในระดับมาก กล่าวคือ สมาชิกทำงานเป็นกลุ่ม จึงมีการพูดคุยวางแผน แก้ปัญหาในขณะที่ทำงานโดยไม่จำเป็นต้องมีการประชุมอย่างเป็นทางการ สมาชิกมีหน้าที่รับผิดชอบในงานที่ถนัดและประสบการณ์ มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต โดยการแบ่งหน้าที่ตามความรับผิดชอบ ทำให้ผลิตสินค้าได้อย่างรวดเร็วเป็นระบบ มีสินค้าไว้จำหน่ายและส่งให้ลูกค้าได้ทันทีที่ต้องการ โดยส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในการขยายตลาด/ลูกค้า การรับผิดชอบต่อหน้าที่ มีความสามัคคีและการทำงานเป็นหมู่คณะ และการส่งเสริมในกิจกรรมต่างๆ สอดคล้องกับอภิสิทธิ์ พรมชัย และศุภลักษณ์ สุวรรณะขุ [14] ที่ศึกษาเรื่อง ความสำเร็จของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแม่บ้านห้วยกาน พบว่า ความสำเร็จเกิดจากการรวมตัวของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านที่มีความสนใจ ความรักและสามัคคี

ร่วมกันดำเนินงานอย่างมุ่งมั่น สมาชิกมีส่วนร่วมในการเป็นหุ้นส่วนโดยการร่วมลงทุนในวิสาหกิจ

6.3 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านความสามารถในการผลิตในระดับมาก กล่าวคือ การวางแผนด้านการผลิตอย่างเป็นระบบ การมีขั้นตอนในการผลิตที่เหมาะสม การออกแบบผลิตภัณฑ์และรูปแบบใหม่ๆ การมีทักษะความรู้ความสามารถในการผลิต การนำเทคโนโลยี/เครื่องจักรที่ทันสมัยมาใช้ในการผลิต ความสามารถในการสร้างผลผลิตได้ตามต้องการ มีการจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือ และวัตถุดิบที่เพียงพอและได้มาตรฐานและทันสมัย มีแรงงานมีทักษะและจำนวนเพียงพอ มีการศึกษาดูงานและนำมาปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้น มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษาความรู้/วิทยาการใหม่ๆ ในการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ หลายแห่งสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้รับการรับรองคุณภาพและมาตรฐานจากหน่วยงานราชการ และได้รับรางวัลจากประกวดในระดับต่างๆ สอดคล้องกับ อมรทิพย์ แท้เที่ยงธรรม และคณะ [15] ที่ศึกษาเรื่อง สถานการณ์การผลิตการตลาดโอกาสทางการตลาดของสินค้าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภายใต้โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ กรณีศึกษาเครื่องจักสาน จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดอ่างทอง พบว่าผลิตภัณฑ์ของกลุ่มผลิตภัณฑ์มีชนิด รูปแบบ และขนาดของผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย การพัฒนานำมาใช้วัสดุจากธรรมชาติทำได้ในท้องถิ่นและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

6.4 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านความสามารถด้านการตลาดในระดับมาก กล่าวคือ มีแหล่งจำหน่ายที่แน่นอนหลายช่องทาง นำสินค้าไปร่วมกับงานของหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาคเอกชนและราชการ ความได้เปรียบในการแข่งขัน การประชาสัมพันธ์และให้ข้อมูลข่าวสารด้วยสื่อและวิธีการต่างๆ มีบริการสั่งซื้อและส่งผลิตตามความต้องการของลูกค้า การใช้ระบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ และมีการส่งเสริมการตลาด สอดคล้องกับ พนิตสุภา ธรรมประมวล [13] ที่ศึกษาเรื่อง การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มช่างหล่อทองเหลืองและกลยุทธทางการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ทองเหลืองบ้านท่ากระยาง อำเภอมือง จังหวัดลพบุรี: ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า ความสามารถด้านการตลาดของกลุ่มนั้นต้องมีแหล่งจำหน่ายที่แน่นอน/การมีตัวแทนรับจำหน่าย

การจำหน่ายสินค้าอย่างสม่ำเสมอตลอดปี และการส่งเสริมการตลาด

6.5 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านความสามารถด้านการเงินในระดับมาก กล่าวคือ บางแห่งมีการสร้างความน่าเชื่อถือจากแหล่งเงินทุน ทำให้ได้รับเงินทุนหมุนเวียน มีระบบบัญชีที่เป็นปัจจุบันและตรวจสอบได้ง่าย มีการจัดทำรายการการเงินแจ้งให้สมาชิกทราบ มีการแบ่งปันผลกำไรอย่างเป็นธรรม และมีการแบ่งปันผลกำไรเพื่อดูแลชุมชน/สังคม ซึ่งสอดคล้องกับใจมานัส พลอยดี [16] ที่ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนเปรียบเทียบระหว่างภาพรวมและภาพย่อย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร และอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า หนึ่งในเกณฑ์ในการพิจารณาความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชน คือความสามารถในการระดมทุน

6.6 ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ด้านความสามารถในการสร้างเอกลักษณ์ในระดับมาก กล่าวคือ การผลิตสินค้ามีลักษณะแตกต่างจากคู่แข่งที่มีลักษณะมีความสวยงาม ประณีต โดยวิธีการทำสินค้าให้แตกต่าง โดยมีการนำภูมิปัญญา/ทรัพยากรจากธรรมชาติในท้องถิ่นมาใช้ในการผลิต การมีเรื่องราวที่สามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ ผลิตด้วยความประณีต และคงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น บางแห่งมีชื่อตราสินค้าที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของกลุ่ม ชุมชน ท้องถิ่น จังหวัดอ่างทอง และบางแห่งมีบรรจุภัณฑ์ที่สื่อแสดงถึงความเป็นตัวแทนท้องถิ่น ทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่ตอบรับจากลูกค้าดีมาก ซึ่งสอดคล้องกับ อมรทิพย์ แท้เที่ยงธรรม และคณะ [15] ที่ศึกษาเรื่อง สถานการณ์การผลิตการตลาดโอกาสทางการตลาดของสินค้าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภายใต้โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ กรณีศึกษาเครื่องจักสาน จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดอ่างทอง พบว่าวัตถุดิบที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานส่วนใหญ่จะเป็นวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้เน้นการใช้วัสดุจากธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

7. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการวิจัยสามารถข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลงานวิจัยไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ในการพัฒนาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ได้ดังนี้

7.1 ข้อเสนอแนะทั่วไป

7.1.1 จากผลการวิจัยพบว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพด้านความสามารถในการบริหารจัดการของผู้ดำเนินงานในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า 1) การกำกับ/ติดตามและประเมินผล 2) การวางแผนดำเนินงาน และ 3) การมีความคิดริเริ่ม มีค่าเฉลี่ยน้อยกว่าข้ออื่นๆ ดังนั้น ควรจัดให้มีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านความสามารถในการบริหารจัดการของผู้ดำเนินใน 3 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น

7.1.2 จากผลการวิจัยพบว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกอยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า 1) การมีส่วนร่วมในการลงทุน/ระดมทุน 2) มีความสามัคคีและการทำงานเป็นหมู่คณะ และ 3) การช่วยเหลือกิจการอื่นๆ มีค่าเฉลี่ยน้อยกว่าข้ออื่นๆ ดังนั้น ควรจัดให้มีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกใน 3 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น

7.1.3 จากผลการวิจัยพบว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพด้านความสามารถในการผลิตอยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ความสามารถในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการรับรองคุณภาพและมาตรฐานจากหน่วยราชการ มีค่าเฉลี่ยน้อยกว่าข้ออื่นๆ ดังนั้น ควรจัดให้มีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านความสามารถในการผลิตในด้านดังกล่าวข้างต้น

7.1.4 จากผลการวิจัยพบว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพด้านความสามารถการตลาดอยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า 1) การเพิ่มจำนวนลูกค้าใหม่สั่งซื้อสินค้า และ 2) การเพิ่มยอดการสั่งซื้อของลูกค้าเก่า มีค่าเฉลี่ยน้อยกว่าข้ออื่นๆ ดังนั้น ควรจัดให้มีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านการตลาดใน 2 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น

7.1.5 จากผลการวิจัยพบว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทองมีศักยภาพด้านความสามารถด้านการเงินอยู่ในระดับมาก แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า 1) การระดมเงินทุนจากหลายแหล่ง และ 2) การกระจายสัดส่วนการใช้เงินทุน มีค่าเฉลี่ยน้อยกว่าข้ออื่นๆ ดังนั้น ควรจัดให้มีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านความสามารถด้านการเงินใน 2 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น

7.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) เพื่อพัฒนาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดอ่างทอง ให้เป็นทางเลือกสำคัญในการพัฒนาสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมความมั่นคง (ความรัก ความภาคภูมิใจ ความเข้มแข็งของชุมชน) มั่งคั่ง (การมีงานทำ และรายได้) และยั่งยืน (การใช้ฐานทรัพยากรในท้องถิ่น) ของชุมชน ท้องถิ่น จังหวัดอ่างทอง และสังคมไทยได้

8. เอกสารอ้างอิง

- [1] สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (สสว.), รายงานสถานการณ์วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ปี 2559.
- [2] การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคกลาง เขต 7.(2551). (10 มีนาคม 2560). สืบค้นจาก <http://www.tat7.com/fish-festival1.html>
- [3] สำนักงานจังหวัดอ่างทอง, แผนพัฒนาจังหวัดอ่างทอง พ.ศ.2557-2560.
- [4] สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จังหวัดอ่างทอง. รายงานข้อมูลวิสาหกิจชุมชนจังหวัดอ่างทอง พ.ศ.2554.
- [5] เบญจวรรณ นาราสัจ. (6 ตุลาคม 2560). ธุรกิจชุมชน : ก้าวต่อไปของการพัฒนา. สืบค้นจาก http://202.28.92.149/journal8_2_43/56.html
- [6] ทองใบ สุดชาติ, ทฤษฎีองค์การ, พิมพ์ครั้งที่ 3, สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, 2543.
- [7] กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรติเต็น, กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรปากไพรสามัคคี. (17 มิถุนายน 2560). การพัฒนาองค์กรและความสามารถในการบริหาร. สืบค้นจาก <http://www.doae.go.th>.

- [8] ธงชัย สันติวงษ์, ทฤษฎีองค์การและการออกแบบ, ไทยวัฒนาพานิช, 2541.
- [9] วิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, รายงานข้อมูลวิสาหกิจชุมชนจังหวัดอ่างทอง, 2554.
- [10] นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, การวางแผนกลยุทธ์ธุรกิจชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ 3, สถาบันชุมชนทักษิณพัฒนา, 2543.
- [11] ชิตยา สุวรรณขุ, อารัง อุดมไพจิตรกุล, แสง สงวนเรือง, รัชฎาพร ประวัติเมือง, และจักร์ พันธุ์ชูเพชร, การจัดการและการวางแผนธุรกิจ. ครุสภาลาดพร้าว, 2545.
- [12] ชื่นจิตร แจ่มเจนกิจ, การบริหารลูกค้าสัมพันธ์. ทิปป์ ปิง พอยท์, 2544.
- [13] พนิตสุภา ธรรมประมวล, การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มช่างหล่อทองเหลืองและกลยุทธ์ทางการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ทองเหลืองบ้านท่ากระยาง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี: ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, 2554.
- [14] อภิสิทธิ์ พรหมชัย และศุภลักษณ์ สุวรรณขุ. “ความสำเร็จของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแม่บ้านห้วยกาน,” วารสารการบริหารท้องถิ่น. ปีที่4, ฉบับที่ 2, หน้า 16-29.
- [15] อมรทิพย์ แท้เที่ยงธรรม และคณะ, สถานการณ์ด้านการผลิต การตลาด โอกาสทางการตลาดและกลยุทธ์ทางการตลาดของสินค้าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภายใต้โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์: กรณีศึกษาเครื่องจักสานจังหวัดนครราชสีมาและอ่างทอง, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545.
- [16] ใจมานัส พลอยดี, “ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชน เปรียบเทียบระหว่างภาพรวมและภาพย่อย (อำเภอเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธรและอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช) ,” วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.